

Художній дискурс поезії Олени Пчілки: до питання жанрової та образно-стильової еволюції

У статті стисло окреслено нелегкий шлях повернення в історію української національної культури творчої спадщини Олени Пчілки у її багатогранності в цілому і доробку як першої української поетеси зокрема. Проте поза увагою дослідників залишилося питання жанрової та образно-стильової своєрідності у поєднанні з питанням традиції і новаторства, еволюції поезії Олени Пчілки, що є метою статті. Теоретичне підґрунтя для з'ясування цих питань це **методика** аналізу, синтезу, добору та систематизації літературних фактів. У статті використано окремі елементи біографічного, феноменологічного та герменевтичного **методів**. Залучені також співмірні з поезією концепції «філософії серця» та «філософії життя». Як підтвердив аналіз, домінуючими у поезії Олени Пчілки є жанри виражальної групи: роздум, міркування, послання, елегії, пісенна лірика, романс, псалм, заклик тощо. Цим заперечується побутуюча в історії української літератури думка, що в поезії Олени Пчілки превалюють ліро-епічні жанри, засновані на описовості. Також аналізом підтверджено, що неповторну образно-стильову картину поезії Олени Пчілки творить поглиблений психологізм розкриття внутрішнього духовного світу ліричного героя, філософічність, елегійність, пісенність, версифікаційна вправність, що знімає закиди про її малохудожність. **Результати** аналізу «слова у вірші» Олени Пчілки під кутом зору поставлених завдань свідчать про плідне використання поетесою зображальних та виражальних можливостей широкого спектру поетичних жанрів та новаторську, художньо вартісну образно-стильову своєрідність її авторського голосу. **Висновки.** Поезія Олени Пчілки еволюціонувала суголосно загальним тенденціям в українській поезії другої половини XIX – першої чверті XX століття – епохи зміни ідейно-естетичних орієнтирів, активації еволюційних процесів у її художній структурі. Як цілісне естетичне явище поезія Олени Пчілки заслуговує на окреме монографічне дослідження з урахуванням всього поетичного доробку письменниці, вітчизняного та світового контексту.

Ключові слова: поезія, лірика, жанрова та образно-стильова своєрідність, еволюція, естетизм, ліризм, елегійність, філософічність, художність.

Вступ

Назва Всеукраїнської наукової конференції 2024 р. в Луцьку «Олена Пчілка. Повернення» символізує не лише довгий, складний шлях входження творчої спадщини письменниці в історію української національної та світової культури, а, насамперед, тріумфальне його завершення. Такий шлях традиційний для багатьох

українських письменників-класиків (Б. Грінченко, М. Старицький, Л. Старицька-Черняхівська, М. Вороний, М. Філянський та багато інших).

До свого 175-річного ювілею Олена Пчілка у її багатоаспектній діяльності письменниці, перекладачки, літературознавиці, лексикознавиці, науковиці, видавчині, редакторки, журналістки, фольклористки, етнографині пройшла тернистий шлях до визнання. З 80-х років XIX ст. до 20-х років XX ст. багатогранна діяльність Олени Пчілки перебувала на вістрі літературних та громадянсько-культурних змагань. До позитивної оцінки її роботи долучалися такі відомі її сучасники, як Л. Глібов, В. Мова-Лиманський, Панас Мирний, Михайло Старицький, Людмила Старицька-Черняхівська, Микола Лисенко, Микола Вороний, Борис Грінченко, Агатангел Кримський та інші. Після смерті письменниці у 1930 р. наступає довгий період не лише забуття її імені, а й упередженого ставлення, аж до фальсифікації, її діяльності в цілому і мистецької спадщини зокрема (Миронець, 1931: 158, 161), роботи О. Дейча про Лесю Українку. Одними з перших, ґрунтовних, певною мірою реабілітаційних (наскільки дозволяли обставини в радянській Україні) були розвідки Андрія Чернишова (Чернишов, 1970: 135–238; Третяченко, 1999: 37–40). Йому ж належить визначення і наукове обґрунтування тези про Олену Пчілку як першу українську поетесу (Чернишов, 1963: 166–172).

У вітчизняному літературознавстві поезія Олени Пчілки аналізується у передмові до видань її творів (Шабліовський, Ставицький, 1971: 3–26; Вишневська, 1988: 5–26), оглядових розділах до «Історії української літератури» (Бондар, 2006: 39–196; Камінчук, 2020: 162–276), індивідуальних дослідженнях української поезії класичного періоду (Камінчук, 2009: 3–349), розвідках, присвячених творчій постаті поетеси в цілому (Чернишов, 1970: 135–238; Аврахов, 1993: 436–446; Камінчук, 1999: 12–88; Дрофань, 2004: 3–205), чи окремим аспектам її творчості (Донцов, 1991: 154–175; Камінчук, 1993: 56–58; Мікула, 2011: 3–214). Дослідники відзначили щирість почуття поетичного слова, багатство форм, мотивів, настроїв (Шабліовський, Ставицький, 1971), красу елегійних поезій та пейзажної лірики (Вишневська, 1988), вказували на ідейно-тематичний перегук з поезією Лесі Українки (Донцов, 1991), відзначали версифікаційну вправність як сонетистки і майстра епіки (Аврахов, 1993), приналежність її поезії до художніх систем XIX – початку XX ст. (Камінчук, 2009, 2020). Проте **актуальним** залишається окремішне дослідження жанрової та образно-стильової своєрідності

у поєднанні з питанням традиції і новаторства поезії Олени Пчілки. Хоча єдина прижиттєва збірка поезій мисткині «Думки-мережанки» (1886) є набуток 80-х років XIX ст., її активна поетична творчість обіймає кінець XIX – початок XX ст. Зазначений період – це епоха зміни ідейно-естетичних орієнтирів української літератури, що супроводжувався активізацією еволюційних процесів у її художній структурі. Отже, метою статті є також з'ясування еволюційних тенденцій поезії Олени Пчілки упродовж усього періоду її поетичної творчості.

Методи й методики

Використання елементів біографічного методу (ліричний герой і «я» авторки), феноменологічного («слово у вірші» як естетичний феномен), герменевтичного (вільна і відкрита інтерпретація), інтертекстуального (зв'язок з фольклорними текстами та інших авторів). Залучення співмірних з поезією концепцій «філософії серця» та «філософії життя».

Виклад основного матеріалу

Хоча літературну творчість Олена Пчілка розпочала як перекладачка і драматургиня, до «слова у вірші» вона зверталася упродовж усього життя. Останній твір поетеси «Три вірші я знайшла в альбомі Вашім...» датований 1927 р. Про початки своїх віршових вправ письменниця згодом розповість в «Автобіографії»: «До часу проживання мого в Колодяжному припадають мої перші спроби в поезії, але ніде я тих поезій не друкувала, і вже геть пізніше зібрала я їх і видрукувала окремою книжечкою «Думки-мережанки» (Пчілка Олена, 1930: 30). Уперше вірші Олени Пчілки вийшли друком 1883 р. у журналі «Зоря». З великою пошаною і вдячністю говорила вона про редакторів цього видання, вважаючи, що саме завдяки співпраці з журналом вона «стала письменницею». До огранування «слова у вірші» Олени Пчілки додалася також її перекладацька робота (книжка «Українським дітям», 1882), свого часу зініційована її товаришем – письменником Михайлом Старицьким. Слід додати, що поетична збірка Олени Пчілки укладена за тим же принципом, що і єдина прижиттєва збірка Старицького «З давнього зшитку. Пісні та думи» (1883): додаванням до оригінальних поезій перекладних. І для Олени Пчілки, і для Михайла Старицького такий принцип укладання мав за мету перекладами російських та інших письменників відвернути увагу цензури від виразно національно-громадянського звучання оригінальних творів. Уже у самій назві збірки «Думки-мережанки» відчувався перегук зі «словом у вірші» Тараса Шевченка: «думка» – один з найпоширеніших

образів-понять поета, «мережати» – писати вірші (Шевченко, 2001, 2: 58, 208–210). Власне вся творчість Олени Пчілки пройшла під гаслом Шевченкового: *«Не дай спати ходячому / Серцем замирати / І гнилою колодою / По світу валятись»* (Шевченко, 2001, 1: 367).

Якщо поглянути на поезію Олени Пчілки з точки зору її жанрових та образно-стильових характеристик, то передусім помітно те нове, що привносить письменниця в українську поезію другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Особливістю поетичного слова Олени Пчілки є психологічно-особистісна заглибленість ліричного переживання з акцентуванням на морально-етичних питаннях. Домінують медитативні, виражальні жанри – роздуми, ліричні медитації, послання, елегії, пісенна лірика, заклики тощо з їх здатністю розкрити внутрішній світ особистості, осмислити духовне життя ліричного героя. Послання Олени Пчілки «До Кобзаря» – переконливий приклад її новаторських пошуків. Якщо більшість письменників-сучасників Олени Пчілки (зокрема М. Старицький) у віршах посланнях до Шевченка зверталися до питань суспільно-політичного життя, то у вірші Олени Пчілки бачимо переакцентацію на морально-етичну проблему вірності переконанням. Традиційні громадсько-патріотичні проблеми, властиві жанрам закликів зазначеного періоду, поетеса у вірші-заклику «Перший вінок», який відкривав жіночий альманах з цією ж назвою, переакцентує на тему творчості, емансипації жінки, питання мистецтва і моралі. У вірші використано засіб паралелізму природи і життя людини: заклик до об'єднання жінок-митців екстраполюється на образ природи – красу однієї квітки примножить суцвіття інших квіток-сестер: *«Одна фіялочка схована / Єсть незамітна у гаю, – / Лиш з гуртом сестер поєднана, / Займує дух, цноту свою. // До спілки ж, сестри! / В нашім гаю / Вінки ми праці пов'ємо – / І на користь рідному краю / Жіноче серце віддамо!»* (Пчілка Олена, 1887: 4). У «Першому вінку» опубліковано також поему Олени Пчілки «Дебора», присвячену Лесі Українці. Через біблійний сюжет тут порушуються питання мистецтва як активної суспільнозначимої сили, здатної піднести духовність народу, нації. Покликання Дебори «серцем чистим молитись» за свій народ. Теза про «чисте серце» як етичний ідеал вказує на художнє осмислення «філософії серця», започаткованої у філософському вченні Григорія Сковороди. (Про рецепцію «філософії серця» в українській поезії в цілому і в поезії Олени Пчілки зокрема детальніше у дослідженнях О. Камінчук «Рецепція «філософії серця» в українській поезії (Від романтизму до

постмодернізму)» (1996) та «Образний світ лірики Олени Пчілки» (1993)). До етичної оцінки дійсності вдається Олена Пчілка і у віршах-оповіданнях «Маленька учителька Галя», «Метаморфози», і «Золото». Об'єднує поезії мотив-осудження метаморфози дійових персонажів, які забувають «весну» своїх громадянсько-патріотичних поривань на користь душевної байдужості («Маленька учителька Галя»), ницості («Метаморфози») і користолюбства («Золото»). Наскрізною ліризацією оповіді та суб'єктивною позицією автора ці твори у перегуку з поезією Т. Шевченка. Етична проблематика віршів Олени Пчілки осмислюється у психологічно переконливих художніх ситуаціях на тлі поєднання рефлексійності, схильності до роздумів та яскравої емоційності вислову. Так, у поезіях «Маленька учителька Галя» і «Золото» це художньо розкривається за допомогою традиційного для поезики романтизму прийому контрасту. Осуджуючи відмову від раніше сповідуваних ідеалів під впливом обставин життя і обстоюючи вірність переконанням, Олена Пчілка стає на позиції просвітницького романтизму (Камінчук, 2009) поряд із М. Старицьким, Іваном Манжурою, Яковом Щоголевим, Пантелеймоном Кулішем, Борисом Грінченком.

Питання моралі, світоглядних переконань властиві поетесі у жанрах роздуму, ліричних медитаціях («Скарби минулого», «Надія, вернися!»). Один з найдовершеніших віршів цієї групи – «Червоні корогви», датований 1918 р. під час громадянської війни. (Вірш зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 28. Од. зб. 58):

Червоні корогви

«Яка краса: відродження країни!»

«Яка краса: відродження країни!»

Яка печаль, коли в сумні руїни

Повернеться будинок яснозірний

І все – туман укрий непрозірний;

Коли весняний цвіт надій крилатих,

Оманою і чарами багатих,

Приб'є мороз – нежданий в любу пору –

І сонце мрій сховається за гору!

Минули – вже! – минули ясні мрії,

І зникли десь химернії надії...

Так хвиля в морі високо здійметься,

Заграє в промінні, алмазами пройметься,

І нову брязне у безодню темну, –
 Зоставить тільки марну путь даремну
 Із хвиль дрібних, розсипаних на скелі.
 Ті краплі на смутній береговій пустелі,
 Мов сльози спогадів про давню славу
 Минулу, що Долі на забаву
 Здалась...

Замість червоних корогов,
 Високо знятих, лиш червона кров
 Річками всюди сумними тече,
 Стражденне серце тугою пече...
 «Яка краса: відродження країни!» –
 Яка печаль – надій сумні руїни!..»

Віршеві «Червоні корогви» притаманна гармонійність образного вислову, виразна композиція, акцентована настроєвість, а також розгортання паралельних мотивів, об'єднаних настроєм смутку і розчарування. «Кульмінація ліричного сюжету – контраст символу надії на гуманістичне відродження суспільства (образ червоних корогов) і крові та насильства в дійсності» (Камінчук, 2020: 188–189). Такому осмисленню дійсності послужив і рядок з поезії Олександра Олеся «Яка краса: відродження країни!..», написаний у 1908 році, який став епіграфом і обрамленням вірша. Дослідниця життєвого і творчого шляху Олени Пчілки Любов Дрофань звернула також увагу на написання поетесою образу-поняття Доля з великої літери як номінування вищого єства (Дрофань, 2004: 111). Саме таке розуміння Долі як символу вищої Сили, Бога; щастя, талану; і водночас, – лиха, горя, біди, нужди, злиднів, неминучості, невідворотності подає «Словник символів культури України» (Мільошин, 2005: 96–97). У поезії Олени Пчілки символ Долі розкривається багатоаспектно. Найперше, у суспільно-громадянській семантичній модифікації як Доля країни. Йдеться про усвідомлення ліричним героєм вірша «Червоні корогви» глибокого песимізму від метаморфози сподіваного – закликів, гасел «червоних корогов, високо знятих» (тут, погляд вгору, *in blue* – як мрія) до сподіяного – «лиш червона кров / Річками всюди сумними тече» (тут погляд вниз – повне приземлення, факт). Це оплакування («сльози спогадів») минулої, давньої слави України. Другий аспект образу-поняття Долі – особистісний. Це Доля ліричного героя (тут, авторки) – опинитися перед фактом руїни, знищення Дому / Хати – «символу Всесвіту; батьківщини, рідної землі; безперервності роду;

тепла, затишку; святості; добра, надії; материнської любові; захисту і допомоги» (Потапенко, 2005: 314–315), місця, де відновлюються сили, приходить натхнення. Така ситуація призводить до кризового стану душі ліричного героя, коли згасає «сонце мрій» і руйнується надія – опора життєвих сил, запорука майбутнього. («*Не мавши надії, не варто і жити / Не варто цим світом нудити!*») – вірш Олени Пчілки «Надіє, вернися!»). Порятунком для ліричного героя поезії Олени Пчілки (читай авторки. – *Н. Л.*) від, здавалося б, неминучої катастрофи життя під ударами всемогутньої Долі, стає непереборна сила духу творчої особистості, художньо означена, висловлена у її останньому вірші «Три вірші я знайшла в альбомі Вашім...»:

Бажання ясне – мислити, творити,
Живиться силою думок цілющих
І правду й боротьбу благословити.

Світоглядні переконання Олени Пчілки як поетеси, у цьому та й інших віршах, багато у чому суголосні з постулатами «філософії життя», початок якої у німецькому романтизмі і яка набула поширення у кінці XIX – початку XX ст. Можна висловити припущення, що Олена Пчілка як високоосвічена жінка-письменниця була знайома з цим вченням. За «філософією життя» естетична категорія Творчості є засадничою, центральною для життя особистості. Сама суть життя мислилась як безперервний процес неперервного творчого становлення й розвитку в його певному протиставленні до того, що вже сталося, до факту. Найбільш адекватним способом осягнення і вираження життя, згідно з цією концепцією, вважались твори мистецтва, зокрема поезія, музика.

Упродовж усього періоду поетичної творчості Олена Пчілка приділяла увагу жанру пісні («На стріванні», «Люлі, люлі...»), «На спогад Шубертової серенади», «Та вже не ти!», «Ноктюрно», «Колисанка на хвилі»). Її пісенна лірика більшою мірою рольова, ніж автопсихологічна. Так, вірші «На спогад Шубертової серенади», «Люлі, люлі...», «На стріванні», «Колисанка на хвилі» побудовані як монолог ліричного героя, вияв його почуттів – є основою віршів «Та вже не ти!» і «Ноктюрно».

Пісенна лірика Олени Пчілки це взірець творчого засвоєння фольклорних традицій. Використання фольклорних засобів – це шлях від прямого перенесення мотивів, образності, символіки, ритмомелодики народної пісні до переосмислення творчої обробки фольклорних засобів. Вірш «На стріванні» (1883) написаний за мотивами народної

пісні «Вже вечір, вже вечір» (Українка Леся, 1971: 180). У цьому повністю витриманому у фольклорному стилі вірші починає виявлятися характерна особливість засвоєння фольклорних традицій у поезії Олени Пчілки – поєднання фольклорних і літературних виражальних засобів, асоціативна ускладненість образних конструкцій. Фольклорні демінутивні форми і постійні образи поєднуються з літературними образами романсової тональності. Паралелізм природи і душевного стану героїні включає літературний засіб психологічної характеристики: прихід коханого – друге сонце. У вірші «Та вже не ти!» поетеса бере за основу традиційний фольклорний прийом – паралелізм зображення природи і життя людини, але вибудовує при цьому оригінальну композицію трикомпонентного паралелізму за схемою: рослинний світ (квітка) – тваринний світ (соловей) – людина (співець, кобзар). Таке композиційне вирішення має на меті розкрити філософський зміст твору – рух, зміна явищ довкілля, єдність кінечного і безкінечного в природі та бутті людини. Вірш «Та вже не ти!» поєднує філософський роздум і жанротворчі ознаки пісні – звертання, повтори, варіювання одного і того ж мотиву в рефрені. Філософське підкреслення всесильності законів світобудови, певної приреченості людини перед невідвротністю неминучої смерті співіснує у творі зі споглядальною філософічністю неокласицизму:

Час прийде – і пісню тую гучну
Співатиме співець який,
Хвалу в людей здобуде чулу, бучну,
Та вже не ти, – другий!..

Рефреном «Та вже не ти, – другий!», елегійністю настрою, філософічністю роздуму, примноженого на неокласичну споглядальність, вірш Олени Пчілки суголосний переспіву Я. Щоголева «Вечірній дзвін» (Щоголев, 1883: 106).

Зв'язок з літературною пісенною традицією демонструють вірші «На спогад Шубертової серенади», «Колисанка на хвилі», «Ноктюрно» з їхнім багатством романтичної пісенної образності:

Пісню милая свою
Задивившись в гай, виводить,
Сонні квіти співом зводить,
І луна тремтить в гаю, –
В таємному,
Чарівному,
Їм відомому раю!..

Кожна строфа вірша – складна і витончена послідовність груп хорейчних рядків з різною кількістю складів. Перша і остання строфи об'єднані інтерпретацією спільних мотивів – спів коханої дівчини і сон квітів, цей прийом підкреслює ритмічну і настроєву цілісність твору.

Серед жанрів пісенної лірики романс у поезії Олени Пчілки не надто поширений. У переважній більшості спостерігається включення романсових елементів у твори інших жанрів. Виразні ознаки жанру романсу має вірш «Забудь мене!». У кожній строфі вірша – варіація однієї думки про неминучість розлуки закоханих. Вірш обрамлений звертанням у наказовій формі: «Забудь мене!», яке також винесене у заголовок твору. На відміну від української романсової лірики 50–70-х років XIX ст. (С. Руданський – «Ти не моя», «Мене забудь!», М. Шашкевича «Розлука», «До милої» та ін.), романс Олени Пчілки відмітний пануванням літературної образності, що характерно для жанру романсу в українській поезії другої половини XIX – початку XX ст. Романсову тональність вірша «Забудь мене!» творять літературні емоційно виразні образи: сльоза розлуки на очах, сердечний біль від прощання навек. Дещо применшують властиву жанру романсу емоційну напругу від любовного страждання «двох» ідіоматичні звороти розмовного характеру: «серцеві не потурай» і «серця додавати».

Як уже зазначалося, низка віршів Олени Пчілки за жанровою формою це медитації, їхнє кількісне переважання – кінець 80-х років XIX ст. – початок XX ст. У віршах «Минула молодість!.. Мов пісня прошуміла...», «Краю рідний! Серце рветься...» наявні громадсько-патріотичні мотиви. У вірші «Надіє, вернися!», уміщеному в збірці «Думки-мережанки», увага звертається на душевне життя особистості – мотиви втрати чогось дорогого, роздуми про втрачені надії. Цей вірш має своєрідну форму. Загальний характер роздумів ліричного героя, відсутність зв'язку вияву почуттів з конкретною ситуацією, заглибленість у нюанси душевного стану людини дає підставу визначити жанр твору як роздум, медитацію. Разом з тим наявні ознаки пісенно-романсової лірики: звертання у наказовій формі, повтори, високий ступінь емоційної виразності образів. Дифузія, перетікання жанрових ознак явище непоодиноке у творчості поетеси:

Коли я у гаю
Собі походжаю
При тихій вечірній годині,
Не знаю, чи то солов'я щебетання,
Чи голосу милого твого лунання

У тій самотині, –
 Не знаю, знаю!..
 Коли я у гаю
 При тихій вечірній годині
 Минуле згадаю
 І сльози поллються гіркії,
 Ридання зорвуться тяжкії,
 То добре я знаю,
 Що плачу то я – в самотині!

Романсова кінцівка пісні «Ноктюрно» – страждання засмученого розлукою «двох» серця, зміцніла і розгорнулася уповні в романсі «Забудь мене!».

Жанрова група елегій у поезії Олени Пчілки – це вірші також написані у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: «Прощання» («На добраніч, тополенько мила!..»), «Осіннє листя». Важливу виражальну роль у цьому жанрі виконує образ природи. Так, елегія «Прощання» побудована як монолог – звертання ліричної героїні до тополі – фольклорного символу молодості і краси. Використання фольклорної символіки природи підсилює жанрову виразність твору, адже жаль за минулою молодістю є базовим елегійним мотивом. Створення елегійного настрою примножують й інші народнопоетичні образи: «тополенько мила», «ясні зорі». Народнопоетичні елементи гармонійно поєднуються з основною у вірші літературною образністю. Майстерність ритмічної організації вірша у прийомах обрамлення, повтору. Перенесення, усічені рядки відтворюють інтонацію схвильованої мови зболеного серця:

Я з тополею так обіймуся,
 Бідним серцем моїм пригорнуся
 Уостаннє... Бо завтра рушаю,
 Завтра місце я се покидаю,
 Де за щастя – страждання придбала,
 Де я серце своє поховала...
 На добраніч...

Слід зауважити, що елегійна тональність охоплює переважну більшість «слова у вірші» поетеси («Прощання» («Прощай, моя люба, прощай, моя мила!..»), «Та вже не ти!», «Скарби минулого», «До Зеленого Гаю», «На дні моря», «Минула молодість! Мов пісня прошуміла...», «Молюся я з задумою смутною...», «Надіє, вернися!» та ін.

Окрім властивої поезії Олени Пчілки елегантності постає така відмітна ознака її «слова у вірші» як монологічність. У монологічній поезії письменниці розкривається почуття самотності ліричного героя («Діброва смутная, вже листячко ронила...», «Осінь листя», «Надіє, вернися!», «В моїй самотині»), переживання інтимного плану («Мій друже!», «Забудь мене!», «О мій любий, мій коханий...», «Сповідь»), жаль з приводу важкої долі («Волинські спогади», «Волинь незабутня», «До Зеленого Гаю», «Червоні корогви», «Епілог»), втрата близької людини («Миколі Лисенкові»), краса природи («Волинські спогади», «Гай-гай, мій гаю красний! Що з тобою?..»), громадянсько-патріотичні почуття («Краю рідний, серце рветься...», «Минула молодість!.. Мов пісня прошуміла...», «На полі честі», «Пісні минулого...»), гімн творчості митця («Посмертна шана», «Пророк», «Три вірша я знайшла в альбомі Вашім...»).

Особливість поезії Олени Пчілки заявлена також у широкому вплетенні у текст картин природи у її емоційному сприйнятті ліричним героєм. У ранній період творчості поетеса змальовувала природу до певної міри самодостатніми картинами пейзажу з його асоціативною паралеллю до душевного стану, думок і переживань ліричного героя (поема «Козачка Олена»):

Хитаються очерети,
 Лози самотні
 Ронять в воду наче сльози,
 Листочки дрібні...
 Все змінилося, дівчино,
 Над осінь смутну,
 Все гадає враз з тобою
 Думоньку одну,
 Журливаю, що не завжди
 Сонечко вграва,
 Що й воно таке зрадливе,
 Як любі слова!..

Найперше, слід відзначити образно-стильову новизну поеми Олени Пчілки «Козачка Олена» (1884). Новизна потрактування образу ліричної героїні поеми у переакцентації з традиційного літературного образу жінки лише як коханої, дружини чи матері (ареал родинно-сімейного життя) на національно свідому громадянку, жінку-патріотку, для якої суспільні інтереси вищі за особистісні. Ідея твору номінована у заголовку твору – «козачка». Вишукана романтично-

пісенна образність поеми, примножена димінутативними формами і частим енжембеманом, сприяла гармонійності образного означення, виразній композиції, акцентованій настроєвості, що є відмітною ознакою поетичного доробку Олени Пчілки в цілому. Досконалість форми поеми «Козачка Олена» досягнута використанням інтонаційно багатих хореїчних утворень з чоловічими закінченнями. Звуково багата точна окситонна перехресна рима вірша засвідчила шляхетний смак та інтелектуальну винахідливість поетки. У реабілітаційній статті «Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)» Д. Донцов писав: «Ця поема одна з найкращих її речей, силою виразу, кованістю стилю і змістом, гордим і шляхетним; зрада особиста – це біль, який переболить. Але зради отчизни не пробачить» (1991: 160). Високо оцінювала поему «Козачка Олена» і Леся Українка. Прикметно, що Олена Пчілка теж вважала поему одним з кращих своїх творів всупереч досить критичній оцінці твору І. Франком (1984: 382). Слід зауважити, що й пізніша критика помилялась, оцінюючи твори Олени Пчілки як малохудожні і надто публіцистичні (Єфремов, 1995: 497).

Якщо у поезіях раннього періоду творчості Олени Пчілки природа постає у романтичному вимірі її мальовничості суголосно настроям ліричного героя (Надіє, живи!», «На дні моря»), то в поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. кут її художнього бачення і осмислення змінюється. На переконання Ольги Камінчук, «використовується символічний пейзаж із філософським підтекстом (поезії “Діброва смутная вже листячко ронила...”, “Остання квітка”, семантика якого виявляє пізньоромантичні тенденції елегійної інтерпретації осінньої природи. У вірші “Гай-гай, мій гаю красний! Що з тобою...” осінній пейзаж постає у баченні краси барв осені як противаги згасанню природи, як символу стоїчної позиції вольової особистості. Мотив протистояння духовної сили людини і стихії природи засвідчує рецепцію неоромантичного антропоцентризму (вірш “Перед морем”))» (Камінчук, 2020: 189):

Мрія поміряти силу людськую,
Силу одважного духа й стихії!
То ж байдуже й за дорогу хибкую,
І смертоносній хвилі лихії!

Радо вперед! Не страшні ті простори
Лона холодного й хвилі бурливі, –
Мрії одважні сяють як зорі,
Мріями тими одважні щасливі!

Що ж нам зустрінеться в морі без краю –
Щастя, нещастя, здобуток чи горе, –
Байдуже!.. Грай же від краю до краю
Духом людським подоланнеє море!

Така світоглядна переакцентація від соціального до психологічно-філософського осмислення буття характерна для всієї української поезії кінця XIX – початку XX ст.

Поєми «Юдіта», «Дебора», вірші-легенди «Пророк», «Найперші діаманти», «Розділ світа», «Пігмаліон», переспіви 103, 126, 130 і 136-го біблійних псалмів (вірші «Псалом» / «Благослови, душе моя, Господа...», «Аще не Господь созиждет дом, всеу трудишася зиждущий», «Господи, не вознесеться серце моє», «На ріках Вавілонських») свідчать про зацікавлення поетеси античними і біблійними сюжетами, мотивами, образами. Об'єднує ці твори трактування мистецтва, творчості як дієвої сили громадянського спрямування, здатної піднести духовність народу як нації та бачення митця речником і провідцем на цьому шляху. До непростой теми взаємин вождя, лідера, пророка, поета і народу, мас, натовпу свого часу зверталось чимало сучасників Олени Пчілки (М. Старицький – «Поету», «Пророк», «Ой знущались з мого слова...»; О. Кониський – «Моя любов», «До музи»; І. Франко – «Мойсей» та ін.). У легенді «Пророк» Олени Пчілки в центрі уваги морально-етична позиція поета-пророка: суспільне понад особистісне, що було суголосно потребам доби. Вірші «Псалом» («Благослови, душе моя, Господа...») і «На ріках Вавілонських» відзначаються близькістю до біблійного тексту. Поетеса максимально точно передає зміст біблійного псалма – гімну на ушавлення Бога-Творця: «Благослови, душе моя, Господа...», відтворює його композиційну структуру – обрамлення у формі звертання. У вірші широко використовуються біблійні образи: «сидиш на хмарах як на колесниці», «ризою одягся»; старослов'янськи: «создадутся», «слава Господу вовіки».

Ритмомелодична організація твору – 5-стопний ямб з гіперкаталектичними рядками – служить передачі урочистої інтонації ушавлення Бога. Віршем «На ріках Вавілонських» Олена Пчілка продовжує традицію творчої обробки 136 псалма, започатковану Т. Шевченком. Вірш побудований у формі розповіді ліричного героя, включає епічні розповідні елементи, пряму мову і ліричний монолог. Поєма «Юдіта», яка увійшла до збірки «Думки-мережанки», написана на основі апокрифічного сюжету про вбивство царя Олофена –

переможця Ізраїлю – Юдіф'ю, його наложницею. Основна ідея поеми – самопожертва во ім'я свободи народу. У поемах «Юдіта», «Дебора» переважає літературна образність, зокрема образи громадянського звучання, близькі до народницької традиції: народ кривий, владар хижий, корогви святі, люди рідні та інші.

Отже, можна зробити висновок, що найбільш характерними для поезії Олени Пчілки є жанри виражальної лірики, зокрема вірш-роздум, пісенні жанри, ліричні медитації. Домінування медитативно-виражальних жанрів, властиве українській поезії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в цілому, виявляє увагу поетеси до духовного життя особистості, орієнтованість на розкриття психологічного стану, морально-етичну оцінку дійсності. Особливістю лірики Олени Пчілки є композиційний прийом паралелізму. У медитативно-виражальній ліриці поетеси найпоширеніший паралелізм образу природи і життя людини. Пейзажна лірика Олени Пчілки проходить еволюцію від описовості в ранній період творчості до переважання виражального начала, посилення символізації у пізніший період творчості. Поезія Олени Пчілки внесла до контексту української поетичної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. оригінальне бачення і розробку окремих жанрових форм. Жанри послання і заклику відзначаються морально-етичною переакцентацією традиційних жанротворчих мотивів і прийомів. Дифузія жанрів найчастіше виявляється у поезії Олени Пчілки як поєднання різнорідних жанрових ознак медитативно-виражальної лірики, а також вкраплення виражальних елементів у медитативно-зображальній ліриці. Широка розробка Оленою Пчілкою жанру медитації в пізніший період творчості і побудова віршів-роздумів громадянської проблематики як відгуку душі ліричного героя на суспільні проблеми, виявляє посилення особистісного начала, властиве поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Пісенна лірика, жанри елегії, поеми засвідчують еволюцію використання фольклорних засобів: пряме перенесення народнопоетичних прийомів в ранній період творчості і їх переосмислення і трансформація на основі ускладнених асоціативних зв'язків у творах кінця 80-х років ХІХ – початку ХХ ст. Звернення Олени Пчілки до біблійних і античних сюжетів (у поемах, легендах, псалмах, афоризмі) пояснюється впливом загальної тенденції розвитку української поезії ХІХ – початку ХХ ст.

Наукова новизна

Дослідження полягає у з'ясуванні жанрових та образно-стильових особливостей поезії Олени Пчілки у її еволюційному русі як

складової історико-літературного процесу другої половини XIX – початку XX ст.

Висновки

Результати аналізу жанрової та образно-стильової своєрідності поезії Олени Пчілки у її еволюційному русі свідчать про плідне використання письменницею виражальних можливостей широкого спектру поетичних жанрів, орієнтацію на літературні художні засоби та оригінальну художньо вартісну стильову манеру письма. Отже, заперечується думка, що в поезії Олени Пчілки переважають ліро-епічні твори і що її творчість малохудожня і суто публіцистична. Кращі твори пісенної лірики, елегійні поезії добором образних засобів, майстерністю відтворення настроєвої атмосфери дорівнюються до класичних зразків ліричної поезії (В. Самійленко, Леся Українка).

Перспективним бачиться монографічне дослідження поезії Олени Пчілки як естетичного явища на матеріалі усієї поетичної спадщини письменниці та з урахуванням не лише вітчизняного, а й світового контексту.

Література

- Аврахов, Г. (1993). Олена Пчілка: кольори особистості і феномен духу. (До 140-річчя від дня народження). *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. Лондон. Кн. 4.
- Бондар, М. (2006). Поезія 60–70-х років. *Історія української літератури XIX століття: у 2 кн. Кн. 2 / За ред. М. Жулинського*. Київ: Либідь.
- Вишнеvsька, Н. (1988). Олена Пчілка. *Пчілка Олена. Твори*. Київ: Дніпро, 5–26.
- Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 28. Од. зб. 58. Автограф вірша Олени Пчілки «Червоні корогви».
- Донцов, Д. Мати Лесі Українки. (Олена Пчілка). *Дві літератури нашої доби / Репринтне видання 1958 р.* Львів: книгозбірня «Просвіти».
- Дрофань, Л. (2004). *Берегиня*. Київ: Молодь.
- Єфремов, С. (1995). *Історія українського письменства*. Київ: Феміна.
- Камінчук, О. (2020). Поезія. *Історія української літератури: у 12 т. Т. 7. Кн. 1: Література 80–90-х років XIX століття*. Київ: Наукова думка.
- Камінчук, О. (1993). Образний світ лірики Олени Пчілки. *Українська мова і література в школі*, 10, 56–59.
- Камінчук, О. (1999). Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності. *Слово і час*, 6, 12–18.
- Камінчук, О. (1996). Рецепція «філософії серця» в українській поезії. (Від романтизму до постмодернізму). *Молода нація*. 1. Альманах. Київ: Смолоскип, 241–247.
- Камінчук, О. (2009). *Художній дискурс української поезії кінця XIX – початку XX століття*. Київ: Педагогічна преса.

- Миронець, І. (1931). Олена Пчілка. [Некролог]. *Життя і революція*. Місячник. Січень–лютий, 156–161.
- Мікула, О. (2011). *Творчість Олени Пчілки і фольклор*. Ужгород: Гражда.
- Мільошин, Ю. (2005). Доля. *Словник символів культури України*. Київ: Міленіум.
- Полюхович, О. (2020). Українські аристократки та аристократи: салонна романтика і культурне просвітництво у творчості Олени Пчілки. *Нові жінки і модерна нація. Есеї*. Київ: Смолоскип, 57–81.
- Потапенко, О. (2005). Хата. *Словник символів культури України*. Київ: Міленіум.
- Пчілка, Олена. (1930). Автобіографія. *Оповідання / До друку виготовував А. Черкаський*. Харків: Рух, 5–46.
- Пчілка, Олена. «Перший вінок». *Перший вінок. Жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки*. Львів: з друкарні Товариства ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського.
- Третяченко, Т. (1999). Олена Пчілка в дослідженнях Андрія Чернишова (Харків, 40–70 рр.). *Олена Пчілка і Волинь / Матеріали науково-практичної конференції 29–30 червня 1999 року. Науковий збірник*. Луцьк: ВОРВП «Надстир'я».
- Турган, О. (1995). *Українська література кінця XIX – початку XX століття і античність. (Шляхи сприйняття і засвоєння)*. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
- Українка, Леся. (1971). Вже вечір, вечір. *Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу*. Київ: Музична Україна.
- Франко, І. (1984). Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року. *Зібрання творів: у 50 т. Т. 41. Літературно-критичні праці (1890–1910)*. Київ: Наукова думка.
- Чернишов, А. (1970). Олена Пчілка. *Невмирущі. Статті та розвідки*. Харків: Прапор.
- Чернишов, А. (1963). Перша українська поетеса. *Вітчизна. Місячник*, 8, 166–178.
- Шабліовський, Є., Ставицький, О. (1971). *Олена Пчілка. Твори*. Київ: Дніпро, 8–26.
- Шевченко, Т. (2001). *Повне зібрання творів: у 12 т. Т. 1. Поезія 1837–1847*. Київ: Наукова думка.
- Щоголев, Я. (1883). Вечірній дзвін. *Ворскло. Лірна поезія*. Харків: друкарня Окружного штаба.

References

- Avrakhov, H. (1993). Olena Pchilka: kolory osobystosti i fenomen dukhu. (Do 140-rihchia vid dnia narodzhennia) [Olena Pchilka: personality colors and the phenomenon of spirit. (To the 140th anniversary of the birthday)]. *Vyzvolnyi shliakh. Suspilno-politychnyi i naukovo-literaturnyi misiachnyk*. London. Kn. 4 (in Ukrainian).
- Bondar, M. (2006). Poeziia 60–70-kh rokiv [Poetry of the 60s and 70s]. *Istoriia ukrainskoi literatury XIX stolittia: u 2 kn. Kn. 2 / Za red. M. Zhulynskoho*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Vyshnevska, N. (1988). Olena Pchilka [Olena Pchilka]. *Pchilka Olena. Tvory*. Kyiv: Dnipro, 5–26 (in Ukrainian).

- Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 28. Od. zb. 58. Avtohrاف virsha Oleny Pchilky «Chervoni korohvy» [Autograph of Olena Pchilka's poem «Red Banners»] (in Ukrainian).
- Dontsov, D. Maty Lesi Ukrainky. (Olena Pchilka) [Lesya Ukrainka's mother. Olena Pchilka]. *Dvi literatury nashoi doby / Repryntne vydannia 1958 r.* Lviv: knyhozbirnia «Prosvity» (in Ukrainian).
- Drofan, L. (2004). Berehynia [The Berehynia]. Kyiv: Molod (in Ukrainian).
- Yefremov, S. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian literature]. Kyiv: Femina (in Ukrainian).
- Kaminchuk, O. (2020). Poeziia [The Poetry]. *Istoriia ukrainskoi literatury: u 12 t.* T. 7. Kn. 1: Literatura 80–90-kh rokiv KhIKh stolittia. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Kaminchuk, O. (1993). Obraznyi svit liryky Oleny Pchilky [The imaginative world of Olena Pchilka's lyrics]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 12, 56–59 (in Ukrainian).
- Kaminchuk, O. (1999). Olena Pchilka: aspekty tvorchoi diialnosti [Olena Pchilka: aspects of creative activity]. *Slovo i chas*, 6, 12–18 (in Ukrainian).
- Kaminchuk, O. (1996). Retseptsiia «filosofii sertsia» v ukrainskii poezii. (Vid romantyzmu do postmodernizmu) [Reception of «philosophy of the heart» in the Ukrainian poetry. (From Romanticism to Postmodernism)]. *Moloda natsiia*. 1. Almanakh. Kyiv: Smoloskyp, 241–247 (in Ukrainian).
- Kaminchuk, O. (2009). *Khudozhnii dyskurs ukrainskoi poezii kintsia XIX – pochatku XX stolittia* [Artistic discourse of Ukrainian poetry of the late 19th and early 20th centuries]. Kyiv: Pedahohichna presa (in Ukrainian).
- Myronets, I. (1931). Olena Pchilka. [Nekroloh] [Olena Pchilka. Obituary]. *Zhyttia i revoliutsiia*. Misiachnyk. Sichen–liutyi, 156–161 (in Ukrainian).
- Mikula, O. (2011). *Tvorchist Oleny Pchilky i folklore* [Olena Pchilka's creativity and folklore]. Monohrafiia. Uzhhorod: Hrazhda (in Ukrainian).
- Miloshyn, Yu. (2005). Dolia [The Fate]. *Slovnyk symboliv kultury Ukrainy*. Kyiv: Milenium (in Ukrainian).
- Poliukhovych, O. (2020). Ukrainski arystokratky ta arystokraty: salonna romantyka i kulturne prosvitnytstvo u tvorchosti Oleny Pchilky [Ukrainian aristocrats: salon romance and cultural enlightenment in the work of Olena Pchilka]. *Novi zhinky i moderna natsiia. Esei*. Kyiv: Smoloskyp, 57–81 (in Ukrainian).
- Potapenko, O. (2005). Khata [The House]. *Slovnyk symboliv kultury Ukrainy*. Kyiv: Milenium (in Ukrainian).
- Pchilka, Olena. (1930). Avtobiografiia [Autobiography]. *Opovidannia / Do druku vyhotuvav A. Cherkaskyi*. Kharkiv: Rukh, 5–46 (in Ukrainian).
- Pchilka, Olena. «Persnyi vinok» [«First wreath»]. *Persnyi vinok. Zhinochyi almanakh, vydanyi koshtom i zakhodom Natalii Kobrynskoï i Oleny Pchilky*. Lviv: z drukarni Tovarystva im. Shevchenka, pid zariadom K Bednarskoho (in Ukrainian).
- Tretiachenko, T. (1999). Olena Pchilka v doslidzhenniakh Andriia Chernyshova (Kharkiv, 40–70 rr.) [Olena Pchilka in the studies of Andrii Chernyshov (Kharkiv, 1940s–1970s.)]. *Olena Pchilka i Volyn / Materialy naukovo-praktychnoi*

- konferentsii 29–30 chervnia 1999 roku*. Naukovyi zbirnyk. Lutsk: VORVP «Nadstyr'ia» (in Ukrainian).
- Turhan, O. (1995). *Ukrainska literatura kintsia XIX – pochatku XX stolittia i antychnist. (Shliakhy spryiniattia i zasvoiennia)* [Ukrainian literature of the late 19th and early 20th centuries and antiquity. (Ways of perception and assimilation)]. Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Ukrainka, Lesia. (1971). *Vzhe vechir, vechir* [It's already evening, evening]. *Narodni pisni v zapysakh Lesi Ukrainky ta z yii spivu*. Kyiv: Muzychna Ukraina (in Ukrainian).
- Franko, I. (1984). *Narys istorii ukrainsko-ruskoï literatury do 1890 roku* [Essay on the history of Ukrainian-Russian literature until 1890]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* T. 41. *Literaturno-krytychni pratsi (1890–1910)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Chernyshov, A. (1970). *Olena Pchilka* [Olena Pchilka]. *Nevmyrushchi. Statti ta rozvidky*. Kharkiv: Prapor (in Ukrainian).
- Chernyshov, A. (1963). *Persha ukrainska poetesa* [The first Ukrainian poetess]. *Vitchyzna. Misiachnyk*, 8, 166–178 (in Ukrainian).
- Shabliovskiy, Ye.; Stavytskyi, O. (1971). *Olena Pchilka. Tvory* [Olena Pchilka. Writings]. Kyiv: Dnipro, 8–26 (in Ukrainian).
- Shevchenko, T. (2001). *Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.* T. 1. *Poeziia 1837–1847* [Complete collection of works. Poetry 1837–1847]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Shchoholev, Ya. (1883). *Vechirni dzvin* [Evening bell]. *Vorsklo. Lirna poeziia*. Kharkiv: drukarnia Okruzhnoho shtaba (in Ukrainian).

Nadiia Levchyk. The Artistic Discourse of Olena Pchilka's Poetry: on the Issue of Genre and Stylistic Evolution. The paper outlines the difficult path of returning the versatile creative heritage of Olena Pchilka and particularly her work as the first Ukrainian female professional poet to the history of Ukrainian national culture. The research addresses such issues as genre and stylistic originality, tradition, innovation, and the evolution of Pchilka's poetry, which have remained overlooked by researchers. Based on analytical, synthetic, selective, and systematic methods, as well as elements of biographical, phenomenological, and hermeneutical approaches, the paper explores Pchilka's work. Additionally, it incorporates the concepts of «philosophy of the heart» and «philosophy of life» as far as they are related to poetry.

The analysis confirmed that the dominant genres in Olena Pchilka's poetry are those of the expressive group, that is reflection, letter, elegy, song lyrics, romance, psalm, appeal, etc. This refutes the opinion, commonly held in the history of Ukrainian literature, that Olena Pchilka's poetry is dominated by epic lyrical genres rooted in a descriptive narrative. The unique figurative and stylistic picture of Olena Pchilka's poetry is created by the in-depth psychologism of revealing the inner spiritual world of the lyrical character as well as philosophical, elegiac, and song-related features of the poems and the author's strong versification skills. The mentioned characteristics dismiss criticisms that accuse Pchilka's poetry of lacking artistry.

The results of the analysis of Olena Pchilka's «word in a poem», as viewed through the tasks set, attest to the poet's fruitful use of the pictorial and expressive possibilities across a wide range of poetic genres. They also highlight the innovative and artistically valuable figurative and stylistic originality of the author's voice. It can be concluded that Olena Pchilka's poetry evolved in line with the general trends in Ukrainian poetry of the 2nd half of the 19th – the 1st quarter of the 20th century – a period marked by changing ideological and aesthetic guidelines triggering evolutionary processes in literary structures. As an integral aesthetic phenomenon, Olena Pchilka's poetry deserves a separate monographic study, encompassing her entire poetic legacy within both national and global contexts.

Key words: poetry, lyrics, genre, originality of style and images, evolution, aestheticism, lyricism, elegance, philosophical motifs, poetical artistry.

Левчик Надія Володимирівна – кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу класичної української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, <https://orcid.org/0009-0005-3730-1418>; lnv2233004@ukr.net